

TOCHT DER HERINNERINGSKAARTEN
JAN DE JONG EN DE DAGELIJKE GANG VAN AWV-ZAKEN

‘Dat doet me wel wat,’ zegt Jan de Jong als hij de ruimte betreedt waar hij lang geleden, in augustus 1935, zijn eerste dagen als werknemer van ‘de Algemeene’ beleefde. Hij kijkt rond en begint meteen de toenmalige ruimte met zijn armen uit te tekenen. ‘Deze muur aan de kant van de tuin was toen nog niet onder het balkon van de burelen doorgetrokken. De achterruimte, waar ik zat, was kleiner, en hier aan het raam in de schaduw van het overhangende balkon van de bovenburelen had ik mijn bureau.’

‘Hier,’ hij draait een kwartslag, ‘stond de ledenadministratie, een enorme kast, zwaar beveiligd, brandbestendig, speciaal besteld bij de firma Lips. De kast was loodzwaar, de vloer was extra verstevigd. In die kast bewaarden we alle gegevens van de leden; de adressen, de rangnummers, dat waren duizenden kaartjes.’

Opnieuw draait hij een kwartslag en kijkt in de rest van de ruimte. ‘Daar waren de schuifdeuren naar de voorkamer. Daar zetelde S. van der Galiën senior, bezoldigd bestuurder en secretaris-penningmeester. Die schuifdeuren waren altijd dicht. Van der Galiën kwam er nooit bij als de opzichter, of andere werklieden binnen waren. Ja, en hier stond de telefoon. We hadden één toestel, als de oude Van der Galiën de telefoon moest gebruiken dan bracht ik hem naar de voorkamer en dan stak ik daar de telefoonstekker in de muur. Eerst kloppen natuurlijk, want je kon Van der Galiën niet zomaar storen.’

SMARAGDSTRAAT 23 Het voormalige awv-kantoor in de Smaragdstraat ligt er wat mistroostig bij. De laatste gebruiker, de bewonerscommissie van de Diamantbuurt, is er al geruime tijd niet meer geweest. De dragende leden, het echtpaar Jagtman, zijn verhuisd en er zijn geen opvolgers gevonden. In de grote woonruimte staan tafels en stoeltjes die doen vermoeden dat hier regelmatig een klaverjasdrive wordt georganiseerd. Maar dat is schijn, de laatste kaartavond was al weer een paar jaar geleden. Het oude awv-kantoor wordt alleen nog gebruikt als plek waar wat werklieden van de awv lunchen. De tuin is verslonsd, het afval dat van de balkons naar beneden is gekomen, ligt er al tijden verloren bij.

Toch vormde deze plek van 1925 tot 1966 het kloppend hart van de awv. De Smaragdstraat 23 was veertig jaar lang een begrip voor de verenigingsleden. Dáár zetelde het bestuur, dáár konden de leden elke dinsdagavond op het spreekuur in gesprek met de bestuursleden, dáár werd bekendgemaakt aan wie woningen waren toebedeeld en werd wekelijks de huur verzameld en in de boeken verwerkt. Dáár bevond zich het epicentrum van de almaar groeiende woningbouwvereniging.

Toen Jan de Jong er in 1935 als jongste kantoorbediende achter zijn bureau plaatsnam, had hij nog nooit een telefoon aangeraakt, laat staan erdoor gesproken. Hij had de driejarige Laurens Janszoon Koster ullo in de Karel du Jardinstraat afgerond en in de avonduren zijn diploma's stenografie en typen gehaald. Vooral dat laatste had awv-bestuurder Van der Galiën voor hem ingenomen. Dat was handig voor het notuleren van bestuursvergaderingen en het typen van brieven en omdat De Jong hem wel een nette jongen leek, had hij hem voor een loon van twintig gulden per maand aangenomen. Maar niet langer dan voor maximaal twee jaar, want daarna zou hij te veel kosten.

Van der Galiën was niet lang daarvoor aangetreden als secretaris-penningmeester van de awv. Hij volgde H.A.J. van Bronkhorst op, die vanaf 1914 (vanuit zijn woning op het Transvaalplein) als secretaris was opgetreden, en vanaf 1920 als secretaris-penningmeester, de eerste bezoldigde bestuursfunctie. Van der Galiën was een wat stijve, afstandelijke bestuurder, gedegen en nauwkeurig. Misschien wel een pietje-precies. Hij behoorde niet tot de spraakmakende voormannen van de sociaaldemocratische beweging. Hij was meer de uitvoerder dan de bedenker van grootse plannen aangaande de verheffing van de arbeiders.

Daarvoor werd hij gevoed door zijn medebestuurders, die elkaar ten kantore van de awv een keer per maand troffen. Op een dinsdagavond stapten dan tegen de klok van acht uur niet de eerste de beste sociaaldemocratische voormannen over de drempel van het kantoor in de Smaragdstraat: Jan Willem Sleef, inspecteur bij de Arbeidsinspectie, Lolke van der Wal, voorzitter van Bouwarbeidersbond en van de Nationale Woningraad, Jacob Spek, onderdirecteur van de Arbeidsbeurs, Cees Woudenberg, landelijk secretaris van de sdap, Evert Kupers, voorzitter van het nvv en Philip Diamant, hoge ambtenaar bij de Gemeentelijke Woningdienst.

De awv-bestuurders namen plaats aan de grote vergadertafel met het groene kleed. Op tafel stond een grote doos sigaren die er op één avond doorheen werden gepaft. Op de plaats waar Van der Galiën altijd zat, had de kantoorbediende precies volgens de instructies van de secretaris-penningmeester een potlood en een blocnote klaargelegd. De blocnote moest precies tegen de rand van de tafel gelegd worden en het potlood met geslepen punt er rechts naast, precies evenwijdig aan de rand van de blocnote. Zo moest het. En niet anders.

Enige maanden na zijn aanstelling werd Jan de Jong als stenograaf toegelaten tot dit gezelschap. Hij zat aan een apart tafeltje naast de deur de vergadering te notuleren. Dat was een leerzame ervaring. De club notabelen worstelde zich een keer per maand niet alleen door de dagelijkse awv-problemen en beslissingen

heen, maar besprak ook de relevante ontwikkelingen in de wereld van de politiek en de sociaaldemocratie. Het bestuur was, aldus Jan de Jong, ook een vriendenclub of, beter, een gezelschap politieke geestverwanten. Ze stonden voor dezelfde zaak, ze geloofden in de verheffing van de arbeiders. Daar deden ze het voor. En daar kon best een sigaar bij worden opgestoken. Als de kantoorbediende 's avonds laat na zo'n vergadering thuiskwam, riep zijn moeder met opgetrokken neus: 'Ik ruik het al, hang jij je kleren maar op de veranda.'

'EEN VERLOREN ZEGEL KAN NIET WORDEN MEEGEREKEND' In 1935, toen Jan de Jong met de pet in zijn hand over de drempel van de AWV kwam, telde de AWV zo'n achtduizend leden. Aan het lidmaatschap was sinds de oprichting in 1910 eigenlijk niets veranderd. Lid van de AWV kon iedereen worden die ouder was dan achttien jaar en een aandeel kocht van 25 gulden. Dat aandeel hoefde men niet in een keer te betalen. Dat kon in termijnen door – na een aanbetaling van f1,10 – elke twee maanden twee kwartjes te betalen. Dat geld kon niet bij de huur worden opgeteld. Voor het innen ervan had de AWV een aparte bode in dienst, L.J.M. Daems, die langs de leden fietste en hen na ontvangst van de twee kwartjes een zegeltje gaf als bewijs van betaling. Het was zaak om die meteen in het daarvoor bestemde vakje in het lidmaatschapsboekje te plakken, want raakte je de zegel kwijt dan kon je je nergens op beroepen – het lidmaatschapsboekje vermeldde dat op elke zegelpagina: 'Een verloren zegel kan niet worden meegerekend.'

Over het aandeel, mits geheel betaald, werd jaarlijks een rente van vier procent uitgekeerd, zijnde precies één gulden. Dat was een heel gedoe. In de werkplaatsen van de AWV-complexen zat een AWV-delegatie met lange lijsten, een stempel en een stempelkussen. Daar meldden zich tussen acht en negen uur 's avonds de leden. Vaak stonden er lange rijen, en iedereen kreeg een gulden rente plus een stempel in het lidmaatschapsboekje. Zo trok de AWV – doorgaans in de maand mei – langs alle complexen, en zeulde Jan de Jong met tassen vol guldens door de stad. Leden die nog geen woning hadden, moesten zich melden bij het AWV-kantoor in de Smaragdstraat om daar de gulden (plus stempel) in ontvangst te nemen.

Elk lid kreeg een rangnummer. In feite was dat het volgnummer van inschrijving. Hoe lager het rangnummer, hoe eerder je aan de beurt kwam voor een vrijgekomen of nieuw gebouwde woning. Als er een woning vrijkwam, en dat gebeurde in 1935 bij een bestand van 2500 woningen wekelijks, werd deze woning aangeboden aan de AWV-leden in een advertentie op dinsdag in twee kranten: *Het Volk* (na de oorlog

Het Vrije Volk) en het *Nieuws van de Dag*. Twee middagen per week was de woning vervolgens tussen twee en vier uur te bezichtigen en geïnteresseerde leden konden zich vervolgens schriftelijk voor zaterdag twaalf uur bij het bestuur aanmelden.

Om twaalf uur stelde het bestuur vast wie van de aangemelde leden het laagste rangnummer had. Jan de Jong typte dan de lijst uit van de mensen die een woning kregen toegewezen. Die werd niet alleen in de glazen vitrine naast de ingang van het kantoor in de Smaragdstraat opgehangen (voor de leden die niet in een AWV-complex woonden), maar ook bij een aantal winkels in de complexen van de AWV. Daarvoor zorgden de vier opzichters. Zij fietsten daartoe op zaterdag rond het middaguur naar het kantoor, waarna zij razendsnel terugkeerden naar de verschillende AWV-complexen om daar de lijsten op te hangen. Zo ging het elke week.

BEWIJS VAN HYGIËNE Daarna ging het voor de uitverkorenen snel. Want meteen op maandag kwam bij hen de 'zuiveraar' langs. Dat was een particuliere ondernemer, 'erkend door de GG&GD', die in opdracht van de bouwverenigingen voor een tarief van f2,50 het oude huis van de nieuwe bewoners inspecteerde op ongedierte, vooral vlooiën en wandluizen.

Jan de Jong ziet deze 'Leendert de Vries van de Bloemgracht' nog zo voor zich. 'Hij reed een Red Indian, een motor met zijspan, en was een bekende verschijning in Amsterdam.' De handtekening van de zuiveraar was nodig, want die moest bij het tekenen van het huurcontract overlegd worden. Formeel moest er ook een bewijs van geen bezwaar van de bewonerscommissie van het AWV-complex waarvandaan werd verhuisd overhandigd worden, maar de meeste bewonerscommissies werkten daar liever niet aan mee, dus die verplichting werd met een korreltje zout genomen. Als het om extreem lastige huurders ging (wat zeer zeldzaam was), dan was het bestuur daar doorgaans allang van op de hoogte, want met klachten over burenoverlast wendden de leden zich meestal direct tot het bestuur.

Met het 'bewijs van hygiëne' kon de nieuwe bewoner zich melden op de Smaragdstraat voor een huurcontract, waar Van der Galiën zijn handtekening onder zette. Op dezelfde dag waarop de 'zuiveraar' zijn opwachting maakte, werd de bewoner in spe ook bezocht door een behangbedrijf dat met een paar soorten behang langskwam, waaruit de nieuwe bewoner kon kiezen. De AWV bood een paar standaardsoorten behang aan. Mocht de nieuwe bewoner iets anders willen, dan moest hij het verschil bijbetalen. Het nieuwe huis werd vervolgens van een compleet nieuw behang voorzien.

Als de woning was betrokken, dan meldde zich elke week de opzichter om de huur op te halen. Meestal was dat op maandag of dinsdag, als de vier opzichters van de AWV hun ronde deden. Jan de Jong kent ze nog allemaal bij naam: Jan Boonstra (Transvaalbuurt en Watergraafsmeer), George Heepke (Amsteldijkbuurt), Coenraad Roggenkamp (Stadionbuurt) en Arie Laan (Noord: Vogelbuurt en Tuindorp Oostzaan). Gewapend met een stempel en een leren schoudertas vol vakjes waar het (wissel)geld in kon, trokken zij langs de deuren om de huur te innen.

Dat gebeurde overdag, volgens een nauwkeurig uitgestippelde route, die tot op de minuut ingepland was. Zo wisten de huisvrouwen precies wanneer ze met het geld klaar moesten staan, want het was volkomen vanzelfsprekend dat de vrouwen geacht werden thuis te zijn. Nadat ze hadden betaald, kregen zij van de opzichter een stempel op hun huurkaart, waarop 52 vakjes stonden met in elk vakje de datum van een zondag. De opzichters liepen aan het einde van hun tocht met een voor die tijd ongelooflijk bedrag van zo'n drie- à vierduizend gulden over straat, zonder dat het bij iemand opkwam dat dat mis zou kunnen gaan. Jan de Jong: 'Het waren je eigen woningen, je ging jezelf toch niet bestellen.'

Was er niemand thuis, dan noteerde de opzichter dat op een herinneringskaart die met de opbrengst van de geïnde huren op het AWV-kantoor werden ingeleverd. En met die kaarten ging de jongste kantoorbediende de volgende dag, woensdag, aan de slag.

EEN LANGE FIETSTOCHT Jan de Jong bekijkt in zijn witte winterjack het gangetje waar hij bijna dertig jaar dagelijks met zijn fiets naar binnen kwam. Het is ongelooflijk dat een forse woningbouwvereniging (de AWV was al snel de grootste van Amsterdam) zo lang in zo'n kleine ruimte heeft kunnen functioneren. 'We zaten al die jaren niet alleen in de benedenwoning,' zegt hij geruststellend, 'na de oorlog hebben we de eerste etage en vervolgens de etage daarboven erbij getrokken. Dan kwam je op nummer 23 binnen, maar meteen links was een trap naar de eerste etage. Daar was voor de oorlog nog geen sprake van. Toen zaten we hier vast met twee mensen op kantoor, ik en Van der Galiën. Soms was Daems er ook, hij was bode-incasseerder (die de aandeelbetalingen bij de leden moest ophalen, *JvdL*), maar die was veel onderweg. Hij onderhield ook de contacten met bewonerscommissies. Ook de hoofdopzichter, Jan de Wind, en de opzichter van de Amsteldijk en Diamantbuurt kwamen hier regelmatig langs.'

'Dit doet me toch wel wat,' herhaalt hij nog maar eens terwijl hij in de gang

om zich heen kijkt, 'ik zie het allemaal weer voor me. We reden onze fietsen naar binnen en die zetten we hier in de kleine kamer links. Tot die werd gebruikt door Laurens de Wit, die hier in 1938 als boekhouder kwam werken en na de oorlog bezoldigd penningmeester werd. Vanaf dat moment reden we 's ochtends de fietsen door de gang en het keukentje en stalden we ze in de tuin.'

Maar op één dag in de week bleef de fiets eerst even buiten staan. Dat was op woensdag, als Jan de Jong zijn herinneringskaarten uit het kantoor haalde en zo vroeg mogelijk begon aan een fietstocht die hem langs alle AWV-complexen bracht. De herinneringskaarten, die hij de dag ervoor keurig op volgorde had gelegd, zaten in zijn schoudertas. Zo leerde hij snel het hele AWV-bezit kennen, dat tussen 1935 en 1950 groeide van 3200 naar een kleine vierduizend woningen – in vrijwel alle delen van de stad. Na een paar maanden wist hij precies wie waar woonde. Gebeurde er iets in een van de complexen, dan kon Jan je naam en toenaam van de bewoners leveren.

Die kennis verzamelde hij op zijn wekelijkse fietstochten van de Diamantbuurt naar de Afrikanerbuurt/Transvaalbuurt, de Watergraafsmeer, vervolgens naar Noord, dan de Staatsliedenbuurt, de Stadionbuurt en ten slotte weer via de Tolstraat/Pieter Aertszstraat terug naar de Diamantbuurt. Een tocht van zo'n veertig kilometer, die hij tegen de klok van twee uur volbracht had. Boterhammen nam hij niet mee. Als hij klaar was kocht hij bij ome Nelis en Mientje op de hoek van de Pieter Aertszstraat en de Van Woustraat een broodje haring.

EEN BAND TUSSEN HEDEN EN VERLEDEN Bijna zestig jaar later maakt de kantoorbediende van toen de tocht opnieuw, niet met de fiets want daarvoor is de inmiddels 87-jarige voormalige AWV-voorzitter (van 1960 tot 1983) iets te oud geworden. We nemen de auto, waarbij Jacques Eerhart, momenteel manager complexbeheerders bij de AWV, als chauffeur optreedt. Het is een fascinerende tocht; onvermijdelijk een reis door een wereld die verloren is gegaan.

Onderweg stellen we ons de jonge Jan de Jong voor, fietsend over geplaveide straten waar nog nauwelijks autoverkeer is of langs winderige wegen waarvandaan hij in de verte de torens van Purmerend ontwaart. In zijn verhalen dringen zich de verschillen met het heden op. Hij leidt ons door een wereld van AWV'ers die zich inspanden voor 'hun' vereniging, die collectief ingesteld waren en aanmerkelijk minder dan tegenwoordig hun individuele gang gingen.

Maar in sommige opzichten blijkt het verleden verrassend dichtbij. Want de

nieuwe complexbeheerders, waar Jacques Eerhart de oud-voorzitter over bijpraat, hebben wel wat van de oude opzichters. Dat schept een band, tussen verleden en heden, tussen het oude en het moderne AWV, tussen Jan de Jong en Jacques Eerhart.

We bereiden ons met een kop koffie voor in de voorkamer van het oude kantoortje in de Smaragdstraat. Jan de Jong drinkt zijn koffie en zit op zijn praatstoel. ‘De eerste keer dat ik de tocht vanaf hier moest maken,’ vertelt hij zittend op de plek waar ooit de oude Van der Galiën achter zijn bureau moet hebben gezeten, ‘de eerste keer ging ik op mijn eigen fiets. Een oud barrel. Ik was nog niet halverwege of ik kreeg een lekke band, het lukte niet om hem te plakken, dus ik liep terug naar de Smaragdstraat. Zo gaat het niet, zei ik tegen Van der Galiën, zo beleefd mogelijk natuurlijk, er moet een nieuwe fiets komen. Daar was hij niet blij mee. Uiteindelijk kwam hij met de helft van de aanschafkosten van een nieuwe fiets over de brug. Dat was toen heel schappelijk: de fiets kostte 35 gulden, mijn ouders betaalden de helft, wat neerkwam op bijna een maandsalaris. Het was dan ook een heel goede fiets: ik heb nooit meer een lekke band gehad.’

HET TRANSVAALPLEIN EN DE BEWONERSCOMMISSIES Eind jaren dertig rijdt de tiener Jan de Jong elke woensdagochtend de Smaragdstraat uit richting Amstel. Hij heeft een kleine honderd herinneringskaarten bij zich; sinds de crisisjaren is het wekelijkse aantal fors aan het stijgen. Hij passeert op de hoek de winkel van melkboer Godfried de Jong (vader van de latere professor Lou de Jong), en rijdt vervolgens richting Berlagebrug, die een paar jaar eerder het Weesperpontje over de Amstel heeft vervangen. Zijn eerste bestemming is het complex rondom het Transvaalplein, de Transvaalkade en de Transvaalstraat. Als hij een beetje doortrap niet meer dan tien minuten fietsen.

Als hij zeventig jaar later weer op het Transvaalplein staat, kijkt hij tevreden om zich heen. ‘Het plein ziet er prachtig uit. Veel mooier dan vroeger, toen lag er grint in het midden. Daar (hij wijst naar een deur) woonde Joseph Bonn, dat was een zeer bevlogen man. Rooie

← Wekelijks maakte Jan de Jong eind jaren dertig de veertig kilometer lange ‘tocht der herinneringskaarten’. Langs de werven aan het IJ moest hij steevast flink tegen de wind in trappen.

Tijdens de crisisjaren melden zich vele werkloze Amsterdammers in de stempelokalen en de huurachterstanden namen door de financiële malaise sterk toe. Jan de Jong moest in die periode beduidend meer herinneringskaarten afgeven.

Bonn noemden ze hem, zijn zoon Sem (Samuel) Bonn was een zeer bewogen vakbondsbestuurder bij de Ambtenarenbond, hij heeft later nog belangrijk werk verricht voor de AWV toen de statuten gewijzigd moesten worden voor het installeren van een ledenraad, waar hij zelf jaren in heeft gezeten. En Evert Kupers heeft hier in de beginjaren ook gewoond. Het AWV hield hier tot 1925 kantoor, bij secretaris Bronkhorst op nummer 20. Dit was een rood plein, een hechte gemeenschap, met een zeer actieve bewonerscommissie waar Joseph Bonn voorzitter van was.’

‘Bewonerscommissies waren heel belangrijk binnen de AWV, ze werden jaarlijks door de complexbewoners gekozen, hielden elke dinsdagavond spreekuur in een kantoortje dat meestal hoorde bij de werkplaats, waarvan elk complex er een kende. Samen met de opzichter regelde zo’n commissie bijna al het dagelijkse beheer, maar ze zorgde ook voor sociale activiteiten, zoals uitstapjes voor de kinderen, en organiseerde optredens van De Stem en lezingen “met lichtbeelden”. Maatschappelijk werk werd dat genoemd. Een paar bewonerscommissies beheerden een bibliotheek.’

‘En ze kochten zaken collectief in: kolen bijvoorbeeld. Dat gebeurde op de Amsteldijk via de voorzitter van de bewonerscommissie E.M. van Praag sr. Hij werkte bij de coöperatie de Samenwerking, bij de afdeling brandstoffen op de Hoogte Kadijk. Daar regelde hij dat ook AWV-bewoners van zijn complex via een gereduceerd tarief aan brandstof konden komen. Maar ook de Radiocentrale, een soort kabelradio avant la lettre, werd vaak via de bewonerscommissies

aangeschaft, zodat er in de huiskamers naar de VARA geluisterd kon worden. Ook stofzuigers en dekens werden collectief aangeschaft. Dat gebeurde allemaal onder het motto: samen sta je sterk.’

WATERGRAAFSMEER EN TIENDUIZENDEN BEGONIA’S Eind jaren dertig trapte de jonge AWV-medewerker zijn fiets na de Transvaalbuurt naar de Watergraafsmeer, waar naast in wat wij nu kennen als Betondorp ook een fors aantal AWV-woningen stonden in het in 1926 aangelegde Tuindorp Watergraafsmeer. Dat was wel even fietsen. Over de Middenweg, langs Frankendael, waar hij vooral in het voorjaar een sprintje trok om zo snel mogelijk langs de rij bomen met reiger nesten te komen. Daar regende het in het broedseizoen reigerstront, die zo maar op je kruin kon spatten. Met nog een flinke tocht voor de boeg was dat geen prettig vooruitzicht, dus probeerde De Jong de reigerregen zoveel mogelijk te omzeilen. Fietsend over de Middenweg, richting Diemen, sloeg hij tegenover het in 1934 in gebruik genomen Ajax-stadion De Meer de Brinkstraat in, rechtsaf het Tuindorp Watergraafsmeer in.

‘Stop,’ zegt hij, als we langzaam door de Watergraafsmeer rijden. Hij wijst naar een opening in de huizenrij in de Veeteeltstraat. ‘Hierachter was de werkplaats. Daar parkeerde ik mijn fiets, dan dronk ik een kopje warme chocolade bij de vrouw van opzichter Boonstra, die hier naast de ingang woonde en dan begon ik aan mijn rondtocht. Dat was een stevige wandeling want de AWV had hier midden jaren twintig zo’n 450 woningen neergezet, laagbouw in een tuindorp, lucht en ruimte, dus dat was een behoorlijke trippel. Maar het waren mooie woningen. Dat zijn het trouwens nog steeds.’

Even later staat hij samen met Jacques Eerhart voor een mooi gebouwtje dat midden in de binnenruimte van het complex is gelegen. Dit was vroeger de werkplaats, weet hij en tuurt door de ramen naar binnen. ‘Nu werkt de buurtregisseur van de politie hier, en houdt onze complexbeheerder er regelmatig kantoor,’ vertelt Jacques Eerhart. ‘Het is geweldig dat het er nog is,’ glundert De Jong, ‘want er verdwijnt veel. Hier was bijvoorbeeld ook de AWV-kwekerij, daar werden alle planten en bloemen gekweekt voor de verschillende

Linkse verkiezingsleuzen in de Brinkstraat in Betondorp; door de onderdoorgang is de Weidestraat te zien. De AWV had veel huizen in dit deel van de Watergraafsmeer.

gemeenschappelijke tuinen. Daar zijn tienduizenden begonia’s gekweekt, maar dat is na de oorlog opgehouden.’

Als we even later een rondje langs de woningen rijden, door de Ploegstraat en de Brinkstraat, namen die nog eens moesten benadrukken dat het hier een heuse dorpse enclave betrof ver weg van de drukte van de stad, komen de herinneringen vanzelf boven: ‘Daar op de hoek woonde Daems, de bode-incasseerder van de AWV, daar Piet Boonstra, de voorzitter van de bewonerscommissie en de broer van de opzichter, en daar, later, E.M. van Praag sr., de man van de brandstoffen. Zijn zoon is na de oorlog nog jarenlang commissaris geweest bij de AWV.’

Het geheugen van de oud-voorzitter is fenomenaal. Vele honderden namen hebben er een rustplaats in gevonden. En zonder moeite

De AWV-opzichters beschik-
ten aanvankelijk niet over
een telefoon. Om de opzich-
ter in Noord te bereiken
werd dan gebeld naar
sigarenwinkel Hardeveld, op
de hoek van de Sperwerlaan
en de Nachtegaalstraat.

komen ze tijdens deze tocht der herinneringskaarten tot leven. Toch kijkt Jacques Eerhart er niet helemaal van op. Het hoort bij het vak. Hij heeft hetzelfde. Hij is in 1989 bij de AWV begonnen om in de Nieuwmarkt samen met bewoners de overlast van de junks te bestrijden. Hij heeft er tien jaar gewerkt: ‘In mijn hoofd zitten vele tientallen namen en gezichten die ik in die tijd heb opgeslagen. Die raak je niet kwijt. Ik kom regelmatig mensen tegen waarvan ik denk, o ja, jij woonde daar.’

DE VOGELBUURT EN DE VERSLONZING Na de Watergraafsmeer wachtte De Jong de eerste beproeving: de tocht naar Noord, een kleine tien kilometer. In de zomer niet zo problematisch, maar in de winter als de wind door je jas kon snijden dan was dit stuk bepaald geen pretje. Dan stoempte hij met zijn fiets blauwbekkend over de Middenweg, de Linnaeusstraat, langs het Koninklijk Instituut voor de Tropen, over de Plantage Middenlaan, langs Artis, door de Muiderstraat, Jodenbreestraat, Sint Antoniebreestraat en Gelderse-kade om ten slotte bij de Valkenwegpont te komen die hem over het IJ zette, waarna hij via de Meeuwenlaan in de Vogelbuurt terecht kwam.

Eén keer, waarschijnlijk de enige keer in de langdurige AWV-carrière van Jan de Jong, heeft hij de kluit belazerd. Nadat hij door de

bittere kou half bevroren de pont had bereikt, heeft hij toen alle herinneringskaarten van bewoners van Noord in het IJ gemieterd. Hij kon het even niet meer opbrengen. Van schrik – en om vooral geen argwaan te wekken bij de strenge Van der Galiën – is hij toen, leunend tegen de warme schoorsteen van het pontveer, een aantal keren heen en weer gevaren.

Hij kan er nog steeds om lachen. ‘Ik had er natuurlijk wel over nagedacht. Ik liep niet echt een groot risico. Niemand zou zich bij de AWV melden met de klacht dat hij geen herinneringskaart had ontvangen. Dus de kans dat Van der Galiën erachter zou komen, was nul.’

Als we het complex van de AWV in de Vogelbuurt in Noord (in 1915 gerealiseerd en ontworpen door Berlage en Van Epen) binnenrijden, schiet hem op de hoek van het Spreeuwenplein en de Sperwerlaan een anekdote te binnen van AWV-bestuurder en vakbondsvoorman Lolke van der Wal. ‘Die woonde hier op nummer 45 boven. En hij had, geheel tegen de regels, een soort glas in lood in zijn voorramen laten zetten. Dat leidde tot een stevige rel, want hij wilde het niet zomaar weghalen. Waarom mocht de bestuurder wel wat de gewone leden verboden was? Daar zat Van der Galiën behoorlijk mee in zijn maag.’

Hoe dat is afgelopen blijft ongewis, want het verhaal verstomt als de auto de eerste zijstraat in slaat (‘hier op de hoek zat de sigarenwinkel Hardeveld, waar wij altijd naar toe belden als we de opzichter wilden bereiken, want de opzichter hadden geen telefoon’) en stopt in de Nachtegaalstraat voor een van de huidige buurtkantoorjes van de AWV. Het straatje biedt een tamelijk troosteloze aanblik: verwaarloosde voortuintjes, rommel in de tuinen en op de stoepen. Binnen in de werkplaats blijkt dat niet alleen de Nachtegaalstraat aan het verslonzen is. Complexbeheerder Theo Burcke (stevige jongen, blauwe trui met AWV-logo – hij kwam bij de AWV werken toen de voorzitter afscheid nam, herinnert Jan de Jong zich nog) laat foto’s zien die hij de afgelopen weken heeft gemaakt van tuinen, buitenruimtes, binnenhoven. Een tafel vol foto’s vol rommel, zooi, onverschilligheid.

‘Dat is het gevolg,’ vertelt Theo Burcke, ‘als je het laat lopen, als

de controle verdwijnt. We hebben het hier laten verslonzen, inspecteurs controleerden bij het opleveren van woningen niet of nauwelijks, en langzaam maar zeker grijpt dan de verloedering om zich heen. We zijn nu begonnen met een tegenoffensief, een soort heroveringsstrategie. We ruimen samen met mensen op, knappen voortuintjes op, brengen woningen op peil. Dat gaat stukje voor stukje. Verderop hebben we in de Sijsjesstraat een fietsenstalling gecreëerd voor mensen in de bovenwoningen. Zo willen we de buurt weer in het gareel brengen. Er zitten nog een paar dealers en junks, die moeten eruit. We gaan ook in het huurcontract van nieuwe bewoners vastleggen dat ze hun tuin naar behoren moeten onderhouden. Dan hebben we iets op papier waarop we ze kunnen aanspreken. Dat alles kost geld, heel veel geld, maar we verdienen het terug in de kwaliteit van het wonen, van de leefomgeving.’

Jan de Jong hoort het verhaal instemmend aan. Het is uit zijn hart gegrepen. In de auto vertelt hij even later ‘groot respect’ te hebben voor dit type complexbeheerder. ‘Ik heb er voor gewaarschuwd dat we die complexen niet los moeten laten. En toch is dat gebeurd. Het zat een beetje in de nieuwe tijd ingebakken: niet te streng, mensen moeten het zelf doen. Niets moet meer, alles mag. Dat werkt niet. En nu moeten we de greep weer herstellen. Dit oude gedoogbeleid plaatst sommige complexbeheerders voor een herculestaak. Vroeger was die controle tamelijk vanzelfsprekend. Dan kregen we maandag een telefoontje van de bewonerscommissie in Oostzaan dat iemand op de Meteorenweg op zondag de was buiten had gehangen. Dat mocht niet. Dan stuurden we daar de bode Daems langs, die de mensen meldde dat dat niet kon. Ook als de opzichter iets onregelmatigs constateerde, wees hij de bewoners daarop en zei hij: ik kom volgende week kijken en dan moet het weg zijn. Zelf ontdekte ik ooit op een van mijn tochten, dat iemand in Oostzaan in zijn tuin een kippenren had gebouwd. Ik meldde dat bij de oude Van der Galiën, die meteen zei dat daar geen sprake van kon zijn. Weg met dat hok. Dat werd een hele rel. Het was crisistijd, waarom mochten mensen niet hun eigen kippen houden. Nota bene in een tuindorp. Uiteindelijk kwam er een regel waarin precies werd omschreven hoe groot het kippenhok mocht zijn, er mocht één kip in gehouden worden en de opzichter kwam langs om de precieze maten op te meten.’

DE WATERSNOODRAMP IN NOORD Tussen de Vogeltjesbuurt en Tuindorp Oostzaan wachtte de kantoorbediende, zeker bij slecht weer, een nieuwe kwelling: de eindeloze Klaprozenweg. Eerst heen, en dan ook nog eens terug. Hemelsbreed

was het nog geen vijf kilometer, maar de wind had hier vrij spel. Links waren de werven van de NDSM, waar schepen in aanbouw waren of werden onderhouden. Maar rechts was niks. Althans geen gebouwen. Wel groene waterrijke polders, veel vee, met zicht op de kleine bebouwing van Landsmeer. Bij helder weer kon je, in de verte iets van Purmerend ontwaren, maar in de herfst en de winter had de eenzame fietser daar geen oog voor. Dan wilde hij zo snel mogelijk de beschutting van het tuindorp bereiken.

Als de auto van Jacques Eerhart over de Klaprozenweg rijdt, kijkt Jan de Jong oplettend om zich heen. ‘Ja, dit was zwaar fietsen. Overigens lag de Klaprozenweg toen dicht tegen de werf aan. De weg is, denk ik, een stuk naar het noorden verplaatst. Want je reed vlak langs de werven, en dat was een fors contrast met die andere groene kant. Noord was eigenlijk vooral die werf, en in Tuindorp Oostzaan woonden ook vooral mensen die bij de NDSM werkten.’

Als we van de Klaprozenweg afgaan, om via de Stenendokweg de Meteorenweg te bereiken en het tuindorp binnen te rijden, meldt hij ineens. ‘Tot hier stond het water in 1960.’ En inderdaad, de weg gaat hier langzaam naar beneden, de polder in, waarin het tuindorp is gebouwd. In de ochtend van 14 januari 1960 stroomde het tuindorp onder als gevolg van een verzakking van de dijk ter hoogte van het Zijkanaal H, dat in verbinding stond met het Noordzeekanaal. In een paar uur liep het hele tuindorp onder water en moesten er 15.000 mensen worden geëvacueerd, onder wie meer dan 1500 bewoners van de ruim 350 AWV-woningen in het tuindorp. Het water stond tot iets onder de twee meter in de huizen. De schade bedroeg meer dan een half miljoen gulden en de AWV heeft meer dan tien jaar bij de verschillende overheden (die verantwoordelijk waren voor de dijkbreuk) moeten soebatten en zeuren om dat bedrag uitgekeerd te krijgen. De hele vereniging kwam in actie om de slachtoffers te helpen in deze – afgezien van de oorlog – grootste catastrofe in de AWV-geschiedenis.

We stoppen bij een onderbreking van de huizenrij op de Meteorenweg. Tussen de huizen door zien we in de binnentuin weer een werkplaats. Jan de Jong herkent deze direct als het gebouwtje waar hij zijn fiets stalde, alvorens aan zijn wandeling met de herinneringskaarten in het tuindorp te beginnen. Hij begint weer te glimmen als hij zich de anekdote herinnert van de AWV-timmerman Jan van Noort, die een fanatieke zeiler was en toestemming had gekregen om op de zolder van de werkplaats in zijn vrije tijd een zeilboot te bouwen. Toen de boot af was, bleek het timmermansoog van Van Noort toch niet perfect te zijn: de boot kon niet via de

In de ochtend van 14 januari 1960 kwam Tuindorp Oostzaan onder water te staan. 15.000 mensen moesten worden geëvacueerd, onder wie de 1500 bewoners uit de meer dan 350 AWV-woningen in het tuindorp.

zolderopening uit het gebouw getild worden. 'Uiteindelijk hebben ze een groot gat in de vloer moeten zagen, om dat ding eruit te krijgen.'

We rijden verder, stapvoets over de Meteorenweg, de Vegastraat, richting Kometensingel. 'Dankzij Tuindorp Oostzaan, dankzij deze huizen,' vertelt hij, 'ben ik bij de AWV blijven werken. Ik had in 1935 een aanstelling voor twee jaar gekregen, waarbij meteen gezegd was dat het niet langer zou duren. Daarvoor ontbrak het geld, ik zou toen dertig gulden per maand gaan verdienen. Ik was al aan het solliciteren, toen de AWV toestemming kreeg om hier 264 woningen erbij te bouwen. Dat betekende extra geld voor onderhoud en administratie, waarop Van der Galiën besloot om mij te vragen bij de AWV te blijven. Het waren crisisjaren, dus die kans op een vaste aanstelling liet ik niet lopen.'

Inmiddels draait de auto de Kometensingel op. Jacques Eerhart vertelt dat de woningen hier als ze vrijkomen te koop worden aangeboden. 'De nieuwe eigenaren moeten dan wel de hele binnenkant verbouwen, want de woningen zijn niet meer van deze tijd, de wc zit bijvoorbeeld op de eerste etage.' Waar de wandelende kantoorbediende zestig jaar geleden zijn ogen de kost gaf om eventuele onrechtmatigheden te constateren, doet de chauffeurde Jacques Eerhart dat nu: hij constateert dat een aantal bewoners hun deuren in een afwijkende kleur hebben geschilderd. Dat mag niet: het reglement van de VVE, waar de AWV de meerderheid van de woningen in vertegenwoordigt, schrijft voor dat de kleuren gehandhaafd moeten blijven. 'De kleur is heel karakteristiek voor deze wijk. Dus dat moeten ze niet laten lopen.'

'Hier waren toch ook bejaardenwoningen?' herinnert Jan de Jong zich ineens. En ja, daar schuift de auto langs een inspringing in de Kometensingel, waardoor er een groen pleintje in beeld komt waaraan 25 lage bejaardenwoningen zijn gebouwd. 'De AWV was voor de oorlog één van de eerste die zo'n blokje bouwde. Dit stamt uit eind jaren dertig. Dit was heel bijzonder, daar kwamen zelfs mensen uit het buitenland op af, die wilden weten hoe we dat deden.'

De AWV biedt hulp bij de overstroming van Tuindorp Oostzaan.
→ Fietsers verlaten de pont achter het station. Eenmaal per week was Jan de Jong een van hen. Hij was dan – zo rond het middaguur – halverwege zijn tocht. De foto werd in 1934 gemaakt door Wolf Suschitzky.

STAATSLIEDENBUURT EN HET UITGERUILDE BEZIT Van Tuindorp Oostzaan naar de pont aan het eind van de Buiksloterweg, dan was de tocht ongeveer halverwege. Nog een keer over de Klaprozenweg, nu meestal met de wind in de rug en de dreunende scheepswerven aan de rechterhand. Het was meestal rond de klok van half twaalf als Jan de Jong zijn fiets weer het veerpont opreed. Voor hem aan de overkant lag het Centraal Station, met aan beide zijden de koortsachtige bedrijvigheid van de havens – aan de oostkant de grote Indiëvaarders die daar afmeerden. De havendrukte maakte de oversteek altijd interessant. Er gleed altijd wel een schip langs dat de moeite van het bekijken waard was. Eenmaal aan de overkant fietste hij via de De Ruijterkade, de Haarlemmer Houttuinen en het Haarlemmerplein naar de Staatsliedenbuurt, waar de AWV eind jaren tien in de Van Hallstraat, Schaepmanstraat en Kempenerstraat een kleine 150 door J.C. van Epen ontworpen woningen had laten bouwen.

‘Ik had hier nooit zo veel kaarten te bezorgen,’ herinnert Jan de Jong zich als de statige blokken van Van Epen aan de auto voorbijtrekken. Hij weet niet meer precies waarom, het was een goede wijk; nette arbeiders, waarschijnlijk. Tegenwoordig ziet het er ook weer prachtig uit. Grote delen van het AWV-bezit in de Staatsliedenbuurt zijn of worden gerenoveerd. Op meerdere plaatsen staan gevels in de steigers en zijn schilders in de weer. Het resultaat is fraai, in de

Kempenerstraat glimmen de tweedeurs boogportieken als vanouds.

‘Maar dit is toch niet van ons?’ vraagt hij verbaasd als hij op een blok huizen waar hij nooit een herinneringskaart in de bus heeft gedaan het bekende blauwe AWV-bordje ontwaart. ‘Vroeger niet,’ legt Jacques Eerhart uit, ‘maar in 2002 zijn forse delen van het bezit in de stad tussen de corporaties herverdeeld en uitgeruild, zodat er meer sprake is van aaneengesloten gebied. En sindsdien heeft de AWV een behoorlijk aantal blokken in de Staatsliedenbuurt erbij gekregen. Die worden nu opgeknapt, er is een complexbeheerder aangesteld om weer greep op deze buurt te krijgen. Deze buurt is in de jaren tachtig en negentig door een diep dal gegaan. Hier waren de krakers de baas, en later kwamen de junks. Deze renovatie sluit die periode eigenlijk af, maar helemaal zonder problemen is het nog niet. Er zitten nog steeds een paar dealers.’

De voormalige AWV-voorzitter is even stil. Drugs, nee daar valt geen associatie mee te maken met de jaren dertig. Misschien drank. Maar eigenlijk speelde dat niet in de AWV-blokken. Laat staan kraken. Dat woord was nog niet uitgevonden.

AMSTELVEENSEWEG EN DE KLEUREN GEEL EN GROEN We laten de Staatsliedenbuurt achter ons, rijden de Frederik Hendrikstraat op, en komen via de Bilderdijkstraat op de Overtoom. Het is stervensdruk, rijen auto's en fietsers persen zich door de straten. 'Dat is een enorm verschil: de drukte. Toen ik door de stad fietste was het op de wegen rustig. Geen geparkeerde auto's. Ze waren ook allemaal bestraat, en niet zoals nu geasfalteerd. Auto's waren er wel, maar nog heel spaarzaam. Een auto was een absolute luxe, daar zaten wij nooit in. Bedrijven hadden die, de echte notabelen, en een heel enkele welgestelde socialist. Maar voor de meeste mensen was een auto onbereikbaar. Gewone mensen fietsten of gingen met de tram. Op de fiets kon je ook lekker opschieten. Door de enorme drukte op de straten lijkt het nu wel of je op de fiets langzamer gaat. Maar toen kon je hier op de Overtoom goed de vaart erin zetten.'

We gaan aan het einde van de Overtoom linksaf de Amstelveenseweg op, op weg naar de Stadionbuurt, genoemd naar het Olympisch Stadion dat toen het in 1927 werd gebouwd aan de rand van de stad lag. In 1921 had de AWV daar haar eerste driehonderd woningen laten ontwerpen door Van Epen, tien jaar later waren er rondom de Marathonweg en het Hygiëaplein nog eens driehonderd bijgekomen. Mooie statige woningen, allang niet meer alleen voor arbeiders maar ook voor de middenstand, zoals het toen heette. Het waren huizen met een badkamer en een douche, een droom van Van Epen, en dus wel duurder dan de doorsnee arbeiderswoning.

In de crisisjaren ontstond er daardoor in deze complexen leegstand, mensen vertrokken omdat ze de huur niet konden opbrengen en de vrijgekomen woningen bleven leegstaan, omdat zich geen belangstellende AWV-leden meer meldden. Op het hoogtepunt van de recessie waren er zo'n 150 woningen niet verhuurd, een kleine 25 procent van

← In de Schaeplanstraat in de Staatsliedenbuurt werden in 1918 zo'n 150 woningen gebouwd, naar een ontwerp van H.P. Berlage en J.C. van Epen. Deze foto is gemaakt in 1935.

Het Bertelmanplein in de jaren vijftig. Van Epen ontwierp hier een aantal bouwblokken dat de AWV tot stand bracht in samenwerking met Rochdale.

het totale bestand in deze buurt. In de Diamantbuurt liep dat zelfs op tot ruim veertig procent. Dat liep voor de AWV behoorlijk in de papieren en alles werd uit de kast gehaald om de woningen te verhuren: een paar maanden gratis wonen, opknopbeurten, ze waren overdag te allen tijde te bezichtigen – voor de opzichters een heidens karwei.

'Dat hebben ze niet goed gedaan,' zegt Jan de Jong ineens als we de eerste blokken van Van Epen aan de Amstelveenseweg en het Bertelmanplein en de Bertelmanstraat passeren. Jacques Eerhart kijkt hem verbaasd aan, want de woonblokken liggen er in al hun statigheid prachtig, misschien zelfs wel pronkend bij. 'De kleur,' legt hij uit, 'de kleur is niet goed. De ramen zijn nu donkergroen en wit. Maar

de oorspronkelijke kleuren waren een soort warmgeel en warmgroen. Die kleuren maakten het af, ze hoorden bij de stijl van het complex en ze zijn bij de renovatie niet teruggekomen. Dat vind ik jammer. Ze zouden eigenlijk moeten terugkeren.'

Dat is waar. Die warme kleuren geel en groen waren de kleuren waarin Berlage en Van Epen al het houtwerk van hun eerste AWV-projecten hebben laten verven. Het is een kenmerkende karakteristiek die in de Diamantbuurt nog steeds terug te zien is, maar hier in de Stadionbuurt is verdwenen. 'Die kleuren waren een kenmerk van het geheel. Die zag je op grote afstand als je aan kwam fietsen. Ze zouden terug moeten komen.'

We rijden verder, over de Marathonweg, langs het prachtige Hygiëaplein, door de Achillesstraat. Dit heeft niets meer van een arbeidersbuurt, dit is het rijke zuiden van Amsterdam. Op het Hygiëaplein, vertelt Jacques Eerhart, heeft de AWV woningen bij elkaar getrokken, waardoor ze in het duurere segment van de huurmarkt vallen. Dat soort maatregelen heeft de AWV nodig om aan geld voor andere plannen en investeringen te komen. Zo zit de wereld van de volkshuisvesting tegenwoordig in elkaar.

Jan de Jong knikt. Hij weet het.

TELEFOONNUMMER AWV: 26223 Na de Stadionbuurt, de jongste kantoorbediende had er dan meer dan 35 kilometer opzitten, kwam het einde van de tocht der herinneringskaarten in zicht. Via de Stadionweg fietste hij nu naar De Pijp, naar het eerste complex van de AWV in de Tolstraat en Pieter Aertszstraat, waarna hij toe was aan zijn wekelijkse broodje haring van ome Nelis en Mientje. Nog even op de fiets en dan reesteede alleen nog het rondje rondom het kantoor in de Smaragdstraat. Dan zat het erop. Met de auto hebben we er zestig jaar later net zo lang over gedaan als Jan de Jong voor de oorlog op de fiets.

De wekelijkse tocht der herinneringskaarten is na de oorlog gestaakt. Hij weet niet meer precies wanneer dat besluit genomen is. ('Ik had op de lagere school al een onvoldoende voor geschiedenis: jaartallen kan ik niet onthouden.') Waarschijnlijk niet al te lang na de oorlog. Wel herinnert hij zich dat er ergens in de jaren vijftig een brommer werd aangeschaft 'plus een leren jas'. 'Maar toen was ik al van deze wekelijkse tocht verlost.'

De AWV liet de herinneringskaarten bezorgen door de jongste bedienden, omdat ze niet wilde dat een vreemde postbode zou weten dat iemand een huurschuld had. Dat was een mooie gedachte. Maar na verloop van weken was het de huis-

vrouwen uit de AWV-complexen natuurlijk volkomen duidelijk wat die lange slungel die elke week zijn ronde deed kwam doen. Ongewild droeg de jongste bediende op deze wijze eerder bij aan de sociale controle dan dat hij de privacy van de AWV'ers hooghield. Dat leverde hem wel eens een dubbel gevoel op.

We laten het laatste stukje voor wat het is en brengen de oude AWV-voorzitter naar zijn huis in Osdorp. Ooit kon hij deze woning kiezen omdat zijn vader hem toen hij negen werd in 1929 had ingeschreven bij de vereniging Bouwmaatschappij tot Verkrijging van Eigen Woningen en hij dus een heel laag rangnummer had toen hij met zijn gezin deze hoekwoning wilde betrekken. Hij stond ver bovenaan.

Hij heeft ook nog in een AWV-woning gewoond, vertelt hij. Zijn eerste woning na zijn huwelijk was Saffierstraat 39 tweehoog, vlak bij het kantoor. In zeker opzicht zou je zijn dertig jaar kantoordienst in de Smaragdstraat 23 ook wel als AWV-woonduur kunnen tellen, want in al die jaren werd er vaak langdurig overgewerkt om alle administratieve handelingen, alle (bij de Arbeiderspers gedrukte) enveloppen, huurinningen, aandeelbetalingen en aanmaningen te verwerken. Het moest tot de jaren zestig allemaal met de hand en in hoogtijdagen zaten ze tot diep in de avonduren met een paar man op het kantoor de stapels enveloppen voor de kleine twintigduizend leden te verwerken.

We stappen uit. We complimenteren de 87-jarige met zijn formidabele geheugen. 'Ach,' zegt hij, 'een mens onthoudt rare dingen. Ik weet de telefoonnummers nog uit mijn hoofd die we toen regelmatig draaiden. Bestuurder Lolke van der Wal op het Spreeuwenplein: 60052, de elektriciën J. Kroes: 33528 en de AWV natuurlijk, het kantoor op de Smaragdstraat: 26223.'